

—Μα, ω τυφλωμένε απ' την παλιά, ξεθωριασμένη Πίστη,
Στου χρόνου το περπάτημα δεν τόνωισες;— εσβύσθη
Η αρχαία λυχνεία. Καινούργιο φως στη στράτα μας μπροστά!
Και το γοργοξετύλιγμα της Ζωής πια δε ζητά
Να βρει τι γράφει το **Τορά** μας.

Γιωσέφ Ελιγιά, Γιάννενα 1924

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΡΜΑΝΤΖΗ

ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ - ΣΑΜΠΕΘΑ·Ι· ΚΑΜΠΙΛΗ:
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ*

Πρόλογος

Προσπαθώντας να διευρύνουμε τη γνώση μας για τις Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδας, θα σταθούμε εδώ σε πνευματικές και ιδεολογικές αντιλήψεις που τις χαρακτηρίζουν, και στην περίπτωση, σε αυτές που διατρέχουν την προπολεμική Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων.

Οι πνευματικές και ιδεολογικές αντιλήψεις της Κοινότητας των Ιωαννίνων καταγράφονται είτε συνολικά σαν ίδια παραγωγή, είτε κατά τα μεμονωμένα πρόσωπα-μέλη της· αλλά όμως και έμμεσα, από τα γραφόμενα και λεγόμενα ενός «έξω χώρου», που μπορεί να είναι η δημοσιογραφία και τα γραπτά των λόγιων των Ιωαννίνων. Έτσι, η έλλειψη δημοσιευμάτων ή εσωτερικών πηγών της ίδιας της Κοινότητας (λόγω της ολικής καταστροφής κάθε είδους αρχείου της), αναπληρώνεται από δημοσιεύματα γιαννιωτών συγγραφέων της εποχής ή και μεταγενέστερα. Μόνη εξαίρεση αποτελεί ο συγγραφέας Γιωσέφ Ελιγιά, ο οποίος με το έργο του συνιστά μια ιδιαίτερη πηγή, ενώ επιπρόσθετα για τον ίδιο διαθέτουμε ποικίλα δημοσιεύματα σε τοπικές εφημερίδες, ώστε να μας δίδεται η συνολική εικόνα μιας προσωπικότητας της Κοινότητας. Και καταληκτικά, λόγω έλλειψης κάθε εσωτερικής πηγής, καθίσταται αδύνατη η άμεση προσέγγιση των συγκεκριμένων αντιλήψεων της εποχής: Καταφεύγουμε κατ' αυτό τον τρόπο σε μαρτυρίες, φιλολογικά και άλλα κείμενα, όπως για παράδειγ-

* Η μελέτη αυτή αποτέλεσε ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό Συνέδριο, *Από την Ιβηρική στην ελληνική χερσόνησο: Οι εβραϊκές κοινότητες της ΝΑ Ευρώπης από τον 15ο αιώνα ως το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*. Το Συνέδριο οργανώθηκε από το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου σε συνεργασία με το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με αφορμή τη συμπλήρωση 500 χρόνων από τη μαζική καταφυγή των Εβραίων της Ιβηρικής Χερσονήσου (Σεφαρδίμ) στην Ανατολική Μεσόγειο, και πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη από τις 20 Οκτωβρίου έως τις 3 Νοεμβρίου 1992.

μα σε σχέση με μια άλλη αντιπροσωπευτική μορφή που άμεσα μας ενδιαφέρει, τον πανίσχυρο και σχετικά μορφωμένο έμπορο Σαμπεθάι Καμπιλή. Σε τούτη την περίπτωση αναγόμαστε σε γραπτές μαρτυρίες, όπως της εβραιογιαννιώτισσας Rae Dalven, του γιατρού Πέτρου Αποστολίδη, αλλά και προφορικές, προσώπων σύγχρονων των γεγονότων· ακόμη και σε ιδεολογικές προσεγγίσεις που επιχειρούνται από συγγραφείς, όπως για παράδειγμα από τον Δ. Χατζή στο *Τέλος της μικρής μας πόλης*, ο οποίος γνώριζε προσωπικά τον Καμπιλή και είχε μακρές συζητήσεις μαζί του (1936-38), προσπαθώντας να συγκεντρώσει πληροφορίες για την ιστορία της ισραηλιτικής κοινότητας.*

Αναδύεται τελικά με τις μαρτυρίες και το συγγραφικό έργο, ο μικρόκοσμος και μακρόκοσμος των αντιλήψεων που διατρέχουν τα πρόσωπα, και γενικότερα την ίδια την προπολεμική ισραηλιτική κοινότητα των Ιωαννίνων. Θα περιορίσουμε εδώ το ενδιαφέρον μας στις δυο προσωπικότητες που αναφέραμε παραπάνω, τον Γιωσέφ Ελιγιά και τον Σαμπεθάι Καμπιλή, γιατί ακριβώς αντιπροσωπεύουν δυο κόσμους ικανούς στο να μας δώσουν μια ζητούμενη συνολική πνευματική και ιδεολογική εικόνα.

Και πριν υπεισέλθουμε στο κυρίως κείμενο, μεθοδολογικά θα αναφέρουμε τα εξής: Κατ' αρχή, εφόσον το θέμα μας αναπτύσσεται στα στενά όρια που απαιτεί μια ανακοίνωση, προσπαθούμε να το υποστηρίξουμε διαμέσου σημειώσεων που αναγκαστικά είναι πυκνές και μακρές. Το παραπάνω γίνεται επιπρόσθετα αναγκαίο γιατί έχουμε μπροστά μας όχι μόνον ένα άγνωστο θέμα σε σχέση με τη μέχρι σήμερα έρευνα, αλλά και γιατί αφορά μια λεπτή πτυχή, που είναι η ιδεολογία και η πνευματικότητα μιας προπολεμικής κοινωνικής πραγματικότητας. Κατά δεύτερο, όσον αφορά μια εξέχουσα προσωπικότητα, όπως ο Γιωσέφ Ελιγιά, έχουν αποσιωπηθεί πολλά για την παρουσία του στα Γιάννενα μέχρι τις αρχές του 1925, ενώ γενικότερα, δεν έχει παρουσιαστεί ολικά η παραπάνω φυσιογνωμία· κατ' αυτό τον τρόπο αναπτύσσουμε στις σημειώσεις τις πτυχές της, και κατ' ανάγκη οι πρώτες είναι εκτενείς.

* * *

Ο ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ είναι ένα φωτισμένο πρόσωπο που θα έλθει αυτοδίκαια στη δημοσιότητα. Ζηλώδης σιωνιστής το 1917-18¹, πιστεύοντας

* Η παραπάνω πληροφορία, το ότι δηλαδή ο Δ. Χατζής σύχναζε στο κατάστημα του Σ. Καμπιλή, κλπ., προέρχεται από τον πρώην έμπορο και αυτόπτη μάρτυρα κ. Σέμο Ελιασάφ ο οποίος, με τον πατέρα του, ήταν συνέταιρος με τον Σαμπεθάι Καμπιλή· χρησιμοποιούμε και σε άλλα σημεία του κειμένου τις μαρτυρίες του, οι οποίες αφορούν κυρίως τη δεκαετία του 1930, και τον ευχαριστούμε για την ευγενή πρθυμία του.

1. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Ο τρείς Ραββίνοι», με υπογραφή Ιωσήφ Ελία Ιωσήφ, το οποίο αρχίζει με τους στίχους «Μέσ' τη Σιών κει στο βουνό - Το πένθος βασι-

ότι το εβραϊκό προλεταριάτο θα σωθεί μόνο με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ¹, αντιμιλιταριστής και σοσιαλιστής στη συνέχεια, συλλαμβάνεται το 1924 με άλλους αριστερούς, ώστε στις αρχές της επόμενης χρονιάς να αναγκαστεί να φύγει για την Αθήνα.

Από πολύ νέος, εγκρατής της νεοελληνικής, γαλλικής και εβραϊκής λογοτεχνίας, σύντομα θα δώσει δείγματα έμμετρων ρυθμικών μεταφράσεων της τελευταίας, καθώς επίσης και ποιήματά του στη δημοτική γλώσσα, από τα οποία πολλά παρουσιάστηκαν σε εφημερίδες². Τον Δεκέμβριο του 1924 στη Ζωσιμαία Σχολή, μπροστά σε ένα εκλεκτό ακροατήριο, θα δώσει διάλεξη «Περί μεταβιβλικής [εβραϊκής] ποιήσεως», οργανωμένη από τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο» των Ιωαννίνων, και αφιερωμένη από τον ίδιο στον αξιόλογο δάσκαλό του Αβραάμ Δαβίδ (για τον οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο σημείο του κειμένου)³. Είναι πλέον ο Ελιγιγιά ένας ώριμος μελε-

λεύει...» και τελειώνει «...Έτσι θα λάμψη πάλι ζωηρά — Η θεία λευτεριά μια μέρα», δημοσιευμένο στο περιοδικό *Ισραήλ των Τρικχάλων* στο τεύχ. 1, τ. Β' (Νοέμβριος 1918), 5, βλ. Γιωσέφ Ελιγιγιά-Ποιήματα, Εισαγωγή-Ανάλυση-Βιογραφικό Σημείωμα από τον Γ.Κ. Ζωγραφάκη, έκδ. Βιβλιοθήκης «Μπενέ Μπερίθ», αρ. 2, Θεσσαλονίκη 1938, σ. XVII, σημ. 1. Διαβάζουμε επίσης, Γιωσέφ Ελιγιγιά 'Ασμα-Ασμάτων-Μετάφραση, Σχόλια και Κριτική, Εισαγωγή 'Ολμου Περάνθη, έκδ. Γκοβόστη, σ. 6, ότι στο 1918, σε γιορτή του Συλλόγου των Ιωαννίνων «Αμελέ Σιών», «ο τελειόφοιτος της «Αλλιάνς» κ. Ιωσήφ Ηλία, ... δι' ωραίων και ευφραδών στίχων του ελληνιστί εξύμνησε τα τελούμενα υπό του Σιωνισμού», πληροφορία η οποία μεταφέρεται, κατά τη σημείωση του 'Ολμου Περάνθη, από την εφ. *Τρικχάλων Ισραήλ*, τ. 10, Αύγ. 1918.

1. Κατά τα λεγόμενα του έγκυρου συνομιλητή μας, κυρίου Σ. Ελιασάρ.

2. Εκτός από το ήδη σημειωμένο ποίημα «Οι τρεις Ραββίνου», ποιήματά του συναντούμε στο περιοδικό της Αθήνας *Νουμάς* (από το 1920), του Μεσολογγίου *Βήγλα* (1922-1923), στις εφημερίδες των Ιωαννίνων *Νέος Αγών* (1924-1925), *Ήπειρος, Κήρυξ, Ηπειρωτικός Αγών* (σε χρονολογίες που δεν έχουν ακόμη ολικά συγκεντρωθεί), στο *Φάρο* του Βόλου (1925-1926), στα περιοδικά της Αθήνας *Φιλική Εταιρεία* (1925-1926), *Νέα Εστία* (1928-1931), των Ιωαννίνων *Ελλοπία* (1930-1931), στο Φιλολογικό Παράρτημα της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας του Πυρσού* (1926-1928) και στα *Ελληνικά Γράμματα* (:), βλ. σχετικά τις εργασίες, Γιωσέφ Ελιγιγιά-Ποιήματα, ό.π., σ. XII-XIII, XIX, Rae Dalven, *Poems by Joseph Eliyia*, Published In Memoriam by the Greek Jews of New York, Anatolia Press, New York 1941, σ. 19-20, Γιωσέφ Ελιγιγιά - 'Ασμα Ασμάτων..., ό.π., σ. 19, Γεωργίου Κ. Ζωγραφάκη (Εισαγωγή-Βιογραφικό σημείωμα-Σχόλια-Επιμέλεια), 'Ασμα Ασμάτων-Μετάφραση ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ απ' ευθείας από το αρχαίο εβραϊκό κείμενο με την παράλληλη μετάφραση κατά τους Εβδομήκοντα, έκδ. «Μπαρμπουνάκης», Θεσσαλονίκη 1965, σ. 12, και του ίδιου, Γιωσέφ Ελιγιγιά, 'Ασμα Ασμάτων-Ψαλμοί, έκδ. «Δωδώνη», Αθήνα 1981, Β' έκδοση, σ. 13. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι παραθέτουμε αυτές τις εργασίες (καθώς και άλλες που έπονται), με την επιφύλαξη ότι περιέχουν αρκετές ανακρίβειες καθώς και, όπως σημειώσαμε, δεν έχει εκπονηθεί μια πιο εμπειριστατωμένη και ακριβέστερη έρευνα για τη ζωή, τη δράση και το έργο του Γιωσέφ Ελιγιγιά.

3. «Προχθές Κυριακήν εγένετο εν τη Ζωσιμαία Σχολή η προαγγελθείσα τρίτη διάλεξις υπό του Εκπαιδευτικού Ομίλου της πόλεώς μας οργανωθείσης σειράς. Ομιλητής ο

τητής και συγγραφέας, πριν ακόμη εγκατασταθεί στην Αθήνα —κατά τις αρχές του 1925— και συσχετιστεί με τους κύκλους του περιοδικού *Φιλική Εταιρεία* του Φώτη Κόντογλου, και αυτούς της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*¹.

* * *

Αλλά ποιο είναι το περιβάλλον των Ιωαννίνων που προσφέρει σε ένα νέο τέτοιο ερείσματα, ώστε να μπορεί να αγγίζει αυτή την πνευματική ωριμότητα; Ας μην ξεχνάμε ότι η Σχολή που φοιτά και διδάσκει ο Ελιγιά, η *Alliance Israélite*, παρόλη τη συντηρητικότητά της, είναι μια εξαιρετική Σχολή². Στη δεκαετία του '20 συνεχίζει τη δράση του ο σιωνιστικός σύλλογος *Αμελέ Σιών*, ενώ λίγο αργότερα συναντούμε εδώ την *Ισραηλιτική Λέσχη*³. Στα Γιάννενα επίσης εκδίδονται πλήθος εφημε-

κ. Ιωσήφ (διανοούμενος και ποιητής περί του οποίου άλλοτε ησχολήθη η «*Ηπειρος*» δημοσιεύσασα και μερικά του ποιήματα) με θέμα την «*Μεταβιβλικήν Εβραϊκήν ποίησιν*», *Ηπειρος*, Διευθ. Γ.Δ. Χατζής, έτος ΙΕ', περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1959 / 115, Τετάρτη 10 Δεκεμβρίου 1924.

1. Τον Ιανουάριο του 1925 ο Γιωσέφ Ελιγιά είναι στα Γιάννενα, και επειδή συναντούμε ποιημά του γραμμένο στην Αθήνα τον Μάιο της ίδιας χρονιάς, βλ. «*Γιωσέφ Ελιγιά, Άσμα Ασμάτων-Ψαλμοί*», ό.π., σ. 49, εικάζουμε ότι εγκαταστάθηκε εδώ σε κάποια ενδιάμεση χρονολογία. Γράφεται στην *Ηπειρο*, έτος 22ον, περίοδος Γ', αρ. φύλλου 37853/5249, Πέμπτη 3 Σεπτεμβρίου 1931, από φιλολογική διάλεξη για τον Γιωσέφ Ελιγιά: «Ο Ελιγιά στην Αθήνα ανακατεύεται με τους κύκλους της «*Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*» στην οποία γίνεται τακτικός συνεργάτης, καθώς και στο λογοτεχνικό περιοδικό πούβγαίνει για δυο χρόνια. Ανταμώνεται με την Φιλική Εταιρεία του Φώτη Κόντογλου, όπου θαυμάζει τα άτομα, που την αποτελούν...», τα οποία όπως γνωρίζουμε ήταν, εκτός από τον Κόντογλου, οι, Κ. Βάρναλης, Στρ. Δούκας, Β. Δασκαλάκης, Δημ. Π. Πικιώνης, και άλλοι. Τέλος, εκτός από τη συνεργασία του με το Φιλολογικό Παράρτημα της Εγκυκλοπαίδειας του Πυρσού, εργαζόμενος για το κύριο σώμα της ίδιας Εγκυκλοπαίδειας, εκπονεί μέχρι το θάνατό του διακόσια τρία λήμματα που αφορούν ιστορικά, θρησκευτικά, φιλοσοφικά, πολιτειακά, κ.ά. θέματα εβραϊκού ενδιαφέροντος, βλ. αναλυτικά «*Γιωσέφ Ελιγιά-Εβραϊκά Μελετήματα*», επιμέλεια Γ. Ζωγραφάκη, Θεσσαλονίκη 1978.

2. Η εβραϊκή Σχολή των Ιωαννίνων, ιδρυμένη με πρωτοβουλία της εταιρείας του Παρισιού *Alliance Israélite Universelle*, όπως και άλλες αντίστοιχες εβραϊκές Σχολές, αρχίζει να λειτουργεί στα Γιάννενα από το 1904· τα μαθήματά της επικεντρώνονταν κυρίως στην εβραϊκή και γαλλική κουλτούρα, καθώς και στις τέχνες και τις επιστήμες, βλ. αναλυτικά Rae Dalven, *The Jews of Ioannina*, εκδ. Cadmus Press, 1990, printed in Greece, και ειδικότερα το κεφάλαιο «*Alliance Israélite Universelle*», σ. 113-122.

3. Γράφει σχετικά η Rae Dalven, ό.π., σ. 148 (μετάφραση δική μας): «Η Σιωνιστική Εταιρεία (*Hervra Amale Zion*) ιδρύθηκε το 1918 με σκοπό την εξεύρεση κεφαλαίων για το Ισραήλ: Η εταιρεία κατευθυνόταν από τον Δρ. Νισσίμ Λευή με τη βοήθεια της ανηψιάς του Αννέτας Λευή, . . . Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων έστειλαν χρήματα για τη φύτευση δέντρων στο δάσος Herzl της Ιερουσαλήμ». «*Η Ισραηλιτική Λέσχη Νέων (Is-*

ρίδων όπως, η *Ἡπειρος* και η *Ελευθερία* των λόγιων Χατζή Πελλερέν και Χρηστοβασίλη αντίστοιχα, ο *Κήρουξ*, η *Ἡπειρωτική Ηχώ* και στη συνέχεια *Ἡπειρωτικός Αγών*, το *Ἡπειρωτικόν Βήμα*, άλλες μικρότερης πνοής, και διάφορα περιοδικά· αλλά και η ιστορική *Ζωσιμαία Σχολή* συνεισφέρει με τους μαθητές και διδασκάλους της στην πνευματική κίνηση, ενώ παράλληλα οργανώνονται και διάφοροι όμιλοι διανοούμενων, όπως ο πρωτοποριακός *Ἡπειρωτικός Εκπαιδευτικός Όμιλος* (1924)¹.

Τίθεται όμως εδώ η ερώτηση, από πού πηγάζει αυτή η ριζοσπαστικότητα του Γιωσέφ, ώστε να συνεργάζεται με την αριστερή μαχητική εφημερίδα *Νέος Αγών*, όπου και παρατίθεται στην πρώτη σελίδα κάθε φύλλου ένα ποίημά του²; Πνευματική ωριμότητα και ριζοσπαστικότητα συν-

raelitiki Léschi), η οποία είχε μια βιβλιοθήκη και έδιδε τις συναντήσεις της στον όροφο πάνω από το φαρμακείο του Λευή στην οδό Καλάρη, ιδρύθηκε το 1932. Η λέσχη ξεκίνησε με άνδρες, αλλά γρήγορα προσκλήθηκαν και γυναίκες. Ήταν μια κοινωνική, πνευματική και πάνω από όλα, σύγχρονη οργάνωση. Στους σκοπούς της λέσχης περιλαμβάνονταν και η πρόσκληση ομιλητών για συζήτηση καθημερινών ζητημάτων”.

1. Ο Όμιλος αυτός, παράρτημα του αντίστοιχου των Αθηνών, είχε ως ιδρυτές τους Χρ. Ι. Σούλη, Χρ. Χρηστοβασίλη και Γ. Χατζή-Πελλερέν. Στην εφημερίδα *Ἡπειρος*, 2 Απριλίου 1924, βλ. Νίκου Β. Κοσμά, «Ο Ἡπειρωτικός Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Αφιέρωμα εις την Ἡπειρον - Εἰς Μνήμην Χριστοῦ Σούλη (1892-1951)*, Τυπογραφεῖον Μυρτίδη, Αθήνα (1956), σ. 164, διαβάζουμε: “ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ - Τὴν παρελθούσαν Κυριακὴν (30 Μαρτίου 1924) εἰς τὰς αἰθούσας τῆς «Ζωσιμαίας Σχολῆς», κατόπιν προσκλήσεως δημοσιευθείσης εἰς τὸν ἐγχώριον τύπον, συνεκεντρώθησαν ὅλοι σχεδόν οἱ καθηγηταί, διδάσκαλοι, διδασκάλισσαι, ἐπιστήμονες, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων. Ὁ σκοπὸς τῆς συγκεντρώσεως ἦτο τῆ σύμπηξις καὶ εἰταύθθα Φιλολογικοῦ καὶ Εκπαιδευτικοῦ Ομίλου...”. Από το καταστατικό προκύπτουν οι στόχοι του που ήταν φιλολογικοί και παιδευτικοί, λαογραφικοί και επιστημονικοί, υιοθετώντας σα βάση τη «ζωντανή γλώσσα», και με απώτερο στόχο την ίδρυση, περιοδικού με τίτλο *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, βλ., *ό.π.*, σ. 165. Στον κύκλο ομιλιών που οργάνωσε αυτός ο Όμιλος, συμπεριλαμβάνονταν και αυτή του Ἐλιγιά για τη μεταβιβλική ποίηση, βλ. *ό.π.*, σ. 166-167.

2. Γράφει ο Πέτρος Αποστολίδης, *Όσα θυμάμαι, 1900-1969*, τόμ. Β', Κέδρος, Αθήνα 1983, σ. 60, για τον αριστερό κύκλο αυτού του έντυπου: “Ήταν όμως μαχητικότεροι και κατάφεραν να εκδώσουν τότε και την εβδομαδιαία εφημερίδα «Νέος Αγών», εφημερίδα Εφέδρων Πολεμιστών, που γινόταν ανάρπαστη. Στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας επάνω αριστερά ήταν πάντα ένα ποίημα του Γιωσέφ Ἐλιγιά... Η ομάδα αυτή είχε το θάρρος να κάνει στη Μητρόπολη Γιαννίνων μνημόσυνο για το θάνατο της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Λήμπκνεχτ”. Πράγματι, όπως γράφεται και στην εφημερίδα *Ἡπειρος*, ο *Νέος Αγών* ήταν ὄργανο τῆς «Πανηπειρωτικῆς Ἐνώσεως Παλαιῶν Πολεμιστῶν», βλ., ἔτος 16ον, περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1969/125 (Παρασκευή 9 Ιανουαρίου 1925). Ο σύνδεσμος αυτός ιδρύθηκε το 1923, βλ. έγγραφο με αρ. πρωτ. 2/19.8.1923 τῆς Πρωσωρινῆς Επιτροπῆς τῆς Πανηπειρωτικῆς Ἐνώσεως Παλαιῶν Πολεμιστῶν και, με αριθμὸ 13552/21.8.23 τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Ἡπείρου, όπου και πενηνταοκτώ ονόματα συνιδρυτῶν. Παράλληλα, τὴν ἴδια χρονιά, ἔχει ιδρυθεῖ και ὁ Πανηπειρωτικὸς Σύνδεσμος Παλαιῶν Πολεμιστῶν και Θυμάτων Στρατοῦ, βλ. σχετικά *Ἡπειρος*, ἐ-

δέονται μεταξύ τους: Και έτσι, η μεν πρώτη ανάγεται στο περιβάλλον των Ιωαννίνων που ανθεί κατά τη δεκαετία του '20, αλλά ιδιαίτερα η δεύτερη στις ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις αυτής της δεκαετίας. Ο ίδιος άλλωστε διατηρεί στενές σχέσεις με προοδευτικούς κύκλους των Ιωαννίνων και ειδικότερα, με το σοσιαλιστικό πυρήνα που έχει σχηματιστεί εδώ¹.

Από το ποίημά του «Μιλитарισμός» (1920, 21, 22;), ή μέχρι και το ποίημά του «Εργάτης» (1924), συναντούμε έναν Γιωσέφ Ελιγιά άμεσα δεμένο με τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής και παράλληλα σταδιακά απομακρυνόμενο από έναν παραδοσιακό εβραϊσμό, ώστε να συνευρεθεί με τους κύκλους ενός νέου, προοδευτικού ελληνισμού: Δεν είναι εδώ μόνον οι κύκλοι των σοσιαλιστών, αλλά και η λογία διάνοηση των Ιωαννίνων, η οποία ολοκληρωτικά τον αποδέχεται και τον θαυμάζει.

* * *

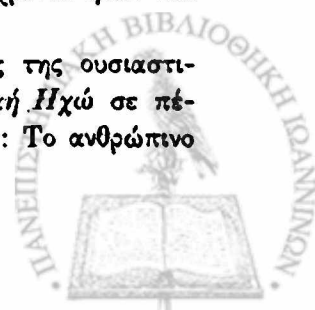
Παραθέτουμε μερικά σχόλια διανοούμενων των Ιωαννίνων, χαρακτηριστικά της πνευματικής και κοινωνικής δράσης του Ελιγιά:

Ο Πάνος Φάντης, αναφερόμενος στη διάλεξη περί «Μεταβιβλικής ποιήσεως»² γράφει:

τος ΙΔ', περίδος ΣΤ', αρ. φύλλου 1604/1704, (19 Μαΐου 1923), αρ. φύλλου 1685/1785 (24 Αυγούστου 1923) και έτος Δέκατον Πέμπτον, περίδος Ζ', αρ. φύλλου 1854/20 (6 Απριλίου 1924): στο πρώτο από τα παραπεμπόμενα φύλλα της Ηπειρου παραθέτονται δεκαοκτώ ονόματα συνδρομητών, και στο δεύτερο τα ονόματα της προσωρινής επιτροπής που την αποτελούσαν, οι Κ. Βενέτης, Π. Μπάργις και Γ. Μπακαλάς. Ο παραπάνω Σύνδεσμος φαίνεται ότι ήταν βενιζελικής απόχρωσης, η δε Ένωση αριστερής αναφέρουμε και κάποια ονόματα ιδρυτικών μελών της Ένωσης, βλ. έγγραφο με αρ. πρωτ. 2/19.8. 1923, ό.π., τα: Π. Μπάμπος, Α. Βενέτης και Γ. Μεργκούνης, τα οποία θα συναντήσουμε στον κύκλο της εφημερίδας *Νέος Αγών*.

1. Ο σχηματισμός αυτού του πυρήνα πρέπει να αναχθεί γύρω στο έτος 1920, και πρέπει να αποτελούνταν από μέλη διάφορων εργατικών και εργασιακών ενώσεων, βλ. σχετικά και Π. Νούτσος, "Τα Γιάννινα, ο Ελιγιά και το δίπολο «Φασισμός» και «Αντιφασισμός» του Μεσοπολέμου", *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, εκδ. Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας, περ. Β', έτος 7ο, τεύχ. 26 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1991), 4-5. Ενδεικτικά, για την ύπαρξη αυτού του πυρήνα αναφέρουμε την αριστερή εφημερίδα *Άνθρωπος*, για την οποία ο Χρ. Σούλης, «Η Έκθεση του Ηπειρωτικού Τύπου», *Η Δωδώνη*, τόμ. Α', Αλεξάνδρεια (Οκτώβριος 1931), 278, σημειώνει: "Μεταξύ των βραχυβίων συγκαταλέγεται και μία κομμουνιστική «Ο Άνθρωπος» (1922) του υποδηματοποιού Γ. Μαυρομμάτης". Αλλά προφανώς εκ παραδρομής αναφέρεται ο Γ. Μαυρομμάτης, ενώ το σωστό είναι Ν. Μαυρομμάτης, υποδηματοποιός (αδερφός του πρώτου), ο οποίος την ίδια χρονιά ήταν και γενικός γραμματέας του Πανεπειρωτικού Εργατικού Κέντρου Ιωαννίνων.

2. Κρίνουμε σκόπιμο να εκθέσουμε συνοπτικά το περιεχόμενο αυτής της ουσιαστικά φιλοσοφικής διάλεξης, όπως δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ηπειρωτική Πχώ* σε πέντε συνεχή φύλλα, αρ. φύλλ. 82 μέχρι 86, έτος Α', 16.12. μέχρι 20.12.24: Το ανθρώπινο

«Η αποκάλυψη αυτού του ταλέντου έκανε όλους τους διανοούμενους των Γιαννίνων να προσέξουν τον Ελιγιά, και εφημερίδες να γράψουν ευμενέστατα σχόλια και η τότε εκδιδόμενη «Ηπειρωτική Ηχώ» να δημοσιεύσει ολόκληρη σχεδόν τη διάλεξη». Και συμπληρώνει ως προς την ιδεολογία του: «Αληθινά... το 1924 ήταν κομμουνιστής, αλλά ένας ειλικρινής και αγνός ιδεολόγος. Κι η καλλιτεχνική του δημιουργία, τα ποιήματά του, η τέχνη του, που ακολουθεί σα σκιά τις τάσεις της επιστήμης και του σκεπτόμενου, ήταν επαναστατική»¹.

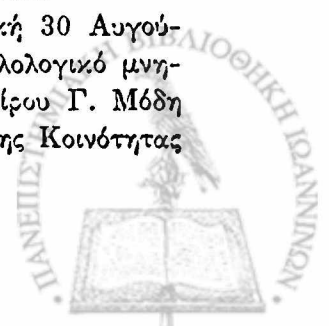
πνεύμα στρέφεται στην ιστορία είτε γιατί αυτή δίδει μαθήματα για την αποφυγή των περασμένων αμαρτημάτων, είτε γιατί είναι η ίδια η φύση του ανθρώπου να γυρίζει την κεφαλή του προς τα πίσω ως μοχλός αυτής της στροφής χρησιμεύει η Τέχνη, όπου εδώ τοποθετείται και η βιβλική ποίηση των εβραίων. Αυτή η ποίηση, για να ξανάβρει τη φρεσκάδα της, πρέπει να απαλλαγεί από τις κρίσεις των διάφορων θεολογιών, όπως της εβραϊκής και της χριστιανικής, που της προσέδωσαν μεταφυσική οντότητα. Στη συνέχεια ο ομιλητής επικεντρώνει την ανάλυσή του στην εβραϊκή φιλολογική παραγωγή της μεσαιωνικής αραβικής Ισπανίας, φέροντας τα παραδείγματα των Γεοδά Αλεβή και Σολομών Ιμπν Γκεβερούλ. Μεθοδολογικά και παρενθετικά σημειώνει ότι, δεν είναι απαραίτητο ο μαρξιστής να θεωρεί την Τέχνη ως πιστό αντίγραφο της επαναστατικής ιδεολογίας, αλλά να μπορεί να κρίνει θετικά, διαμέσου του αισθητικού ματεριαλισμού, και άλλες μορφές τέχνης, όπως τις «Σιωνίδες» του Αλεβή ή και τον «Ύμνο προς την Ελευθερία» του Σολωμού· απαιτεί όμως από άλλους ποιητές, όπως για παράδειγμα τον Παλαμά, να δίδουν περισσότερη προσοχή και συγχρονισμό στα νεότερα κοινωνικά ρεύματα.

Για γενιές ολόκληρες, ο καταδικασμένος και δυναστευόμενος «κλαός του Κυρίου» ακούμπησε στο φιλοσοφικό-θρησκευτικό και προπαντός ποιητικό έργο του Αλεβή, αλλά μόνο σε ένα μέρος αυτού του έργου, λόγω προκατάληψης της ιουδαϊκής Συναγωγής και της χριστιανικής Εκκλησίας, όπως και στην περίπτωση του «Άσματος Ασμάτων», που θεωρήθηκε διδακτικό-θρησκευτικό κατά τον ομιλητή, το παραπάνω τραγούδι είναι καθαρά ερωτικό, όπως και τα τραγούδια της αγάπης του Αλεβή, για τα οποία προτείνει κάποιες φιλολογικές αναλύσεις.

Ο αρχαίος λαός της Βίβλου είχε κλείσει τα μάτια του στο Υπερπέραν και στη Μεταφυσική, αλλά σιγά-σιγά ο ισραηλίτης, επηρεαζόμενος από τις μυστικιστικές πεποιθήσεις των ανατολικών λαών και τη φιλοσοφία των αρχαίων ελλήνων, τελικά θα συμβιβάσει τη μωσαϊκή αποκάλυψη με τη σχολαστική φιλοσοφία. Σε τέτοιο κλίμα γεννιέται ο ποιητής Γκεβερούλ ο οποίος, σε αντίθεση με το χαμογελαστό και υποκειμενικό Αλεβή, είναι μελαγχολικός και υψώνεται πάνω από υλικά συμφέροντα και γήινες ενασχολήσεις, έχοντας γράψει το φιλοσοφικό έργο «Πηγή της Ζωής». Σαν καταστάλαγμα των μεταφυσικών θεωρήσεων του Γκεβερούλ υπήρξε το ποίημα «Κορώνα Βασιλείας», το οποίο, με τις μεταφυσικές ιδέες του, θα αποτελέσει το θεμέλιο λίθο του εβραϊκού μυστικισμού.

Και σ' αυτό το σημείο, με την αναφορά στα τελευταία χρόνια του Γκεβερούλ και τη μελαγχολία του, διακόπτεται η δημοσίευση της ομιλίας του Ελιγιά στην *Ηπειρωτική Ηχώ*, προφανώς λόγω της σύλληψής του που έγινε το βράδυ στις 20.12.1924.

1. *Ήπειρος*, έτος 22ον, περίοδος Γ', αρ. φύλλου 37805/5246 (Κυριακή 30 Αυγούστου 1931)· τα παραπάνω προέρχονται από διάλεξη του Π. Φάντη, σε φιλολογικό μνημόσυνο στη Ζωσιμαία Σχολή, με πρωτοβουλία του Γενικού Διοικητή Ηπείρου Γ. Μόδη και εισηγητή τον «πρόεδρο κ. Κοφίνα» (που πρέπει να ήταν ο πρόεδρος της Κοινότητας

Ένας άλλος λόγιος των Ιωαννίνων, ο λογοτέχνης και δημοσιογράφος Χρήστος Χρηστοβασίλης, σημειώνει πως ο Γιώσέφ, «Εξελίσσονταν σ' έναν μεγάλον ενωτικόν πνευματικόν κρίκον μεταξύ του Ελληνικού και του Ισραηλιτικού Λαού,... πώχει δευτέρή του πατρίδα, την Ελλάδα... Την στιγμή, πώκλεισε για πάντα τα μάτια του ο Ελληνοεβραίος Ποιητής... δυο μεγάλες μάννες του τον φίλησαν και τον έκλαψαν: η Ιουδαία και η Ελλάδα!»¹.

Τέλος, ο Βίκτωρ Μπεχορόπουλος, πρόεδρος της Ισραηλιτικής Λέσχης Ιωαννίνων, σε φιλολογικό μνημόσυνο το 1935 (τέσσερα χρόνια μετά το θάνατο του Ελιγιά) δέχεται πως «...αργότερα..., ο Γιώσέφ μετεπήδησε στην Ιδέα της αφομοιώσεως και τον βλέπουμε σε λίγο τέλειον —ας μου επιτραπή η λέξη— Αλλιανιστή. Ο Ελιγιά παραμερώνοντας τις θρησκευτικές δοξασίες —γι' αυτόν αυτά αποτελούσαν άλλα θέματα— ρίχνεται με μεγάλον ενθουσιασμό και με βαθειά αγάπη στη μελέτη των νεοελληνικών γραμμάτων, στη γλώσσα που από μικρός μιλούσε, στη γλώσσα που του μιλούσε κι' η μάνα του». «Τον Ισραηλίτη της Ελλάδος τον θέλει ο Γιώσέφ —και πολύ σωστά— πρώτα Έλληνα και κατόπιν Εβραίο... Άλλως τε και η Αλλιάνς απ' τον κόλπο της οποίας βγήκε και στον κόλπο

Μωυσής Κοφίνας). Κρίνουμε σκόπιμο να σημειώσουμε εδώ ένα σχόλιο της *Ηπειρου*, έτος ΙΕ', περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1959/115 (Τετάρτη 10 Δεκεμβρίου 1924), από ανώνυμο αρθρογράφο —πιθανά πρόκειται για τον Γ. Χατζή-Πελλερέν, διευθυντή της εφημερίδας— για τη διάλεξη του Ελιγιά «Περί μεταβιβλικής ποιήσεως»: «Με σπανίαν εμβριθειαν και σαφήνειαν ο ομιλητής ανέλυσε την ψυχήν του περιουσίλου λαού και τας ήκιστα μεταφυσικάς τάσεις αυτής κατά τους χρόνους της ωκμής του, έπειτα δε παρηκολούθησε και εξήγησε την γέννησιν της ιδέας του Μεσιανισμού και τον φόρτον των μεταφυσικών προλήψεων, αίτινες ανεπτύχθησαν υπό την αναπόφευκτον επίδρασιν του περιβάλλοντος. Μεθ' ό προέβη εις την ιδεολογικήν και αισθητικήν ανάλυσιν του έργου τεσσάρων εβραίων ποιητών των κορυφών της μεταβιβλικής ποιήσεως ... Η αρτία μόρφωσις του κ. Ιωσήφ, η ευρεία άποψις με την οποίαν εξήτασε το έργον των υπό κρίσιν ποιητών εν σχέσει προς τα φιλοσοφικά και φιλολογικά ρεύματα της εποχής των και η κριτική του δύναμις προσέδωκαν εις την διάλεξιν σημασίαν μαθήματος το οποίον θα ετίμα την φιλολογικήν αίθουσαν και άλλου μεγαλυτέρου διανοητικού κέντρου... αναμφισβητήτως ο κ. Ιωσήφ αποτελεί μοναδικήν ίσως ειδικότητα. Εγκρατής της Εβραϊκής φιλολογίας είναι συγχρόνως ο ίδιος ποιητής με ισχυράν έμπνευσιν και αισθητικήν μόρφωσιν ουχί την τυχούσαν επί πλέον δε γνώστης όσον ολίγοι της Νεοελληνικής Φιλολογίας και των μυστικών του ρυθμού και της αρμονίας της γλώσσης. Ας ελπίσωμεν ότι ο κοινωνικός αγών, εις τον οποίον μετά φανατισμού αφιερώθη δεν θα τον αποσπάση από την ιεράν μυσταγωγίαν της Τέχνης...».

1. In Memoriam, «Γιώσέφ Ελιγιά». Ο πρώτος Ελληνοεβραίος σύγχρονος Ποιητής». επιμέλεια Γ.Κ. Ζωγραφάκη, έκδ. Συλλόγου Μπενέ Μπερίθ, Θεσσαλονίκη (1934), 51.

της οποίας ξαναήρθε, αυτό τον δίδασκε, ... Και τότε βρίσκουμε στα ποιήματα του Γιωσέφ την αγνή ελληνοεβραϊκή ψυχή. Ο Ελιγιά είναι έλληνας¹.

Ο Ελιγιά δεν συνεργάζεται στενά μόνον με τον τοπικό τύπο, αλλά διατηρεί ταυτόχρονα και θερμούς δεσμούς με τους κύκλους των διανοούμενων των Ιωαννίνων (βλ. για παράδειγμα τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο», με πρωτοβουλία του οποίου, όπως ήδη σημειώσαμε, έγινε η ομιλία του στη Ζωσιμαία Σχολή). Με την αγγελία του θανάτου του, το 1931, γράφει το περιοδικό *Ελλοπία* (με διευθυντές τους Πάνο Φάντη και Τάκη Σιωμόπουλο): «Ξαφνικά κι' ανεπάντεχα μας ήρθε από την Αθήνα το μαύρο το μαντάτο για το θάνατο του αγαπημένου μας Γιωσέφ Ελιγιά» και καταλήγει: «...ας μη βαραίνη την ψυχή του καμμιά θύμιση πικρή απ' εκείνες που τον έκαναν να μας πη κάποτε:—'Οχι δεν έρχομαι στα Γιάννενα. Είμ' ένας ξένος εγώ ΕΚΕΙ»². Και η εφημερίδα *Ήπειρος* (με διευθυντή τον Δημήτρη Χατζή): «Απέθανε προχθές εις Αθήνας γνωστός Ιωαννίτης, ποιητής, λυρικός και εβραϊολόγος εκ των ολίγων, μελετηρός και βαθύς, ο συμπαθέστατος Γιωσέφ Ελιγιά. Η Ισραηλιτική Κοινότης Ιωαννίνων, προς ήν διαβιβάζομεν εγκάρδια τα συλλυπητήριά μας χάνει ένα πολύτιμον τέκνον της, αλλά και ημείς έναν ευσυνείδητον εργάτην των γραμμάτων»³.

Τελικά, είναι η ιδεολογία του Ελιγιά αυτή η οποία τον αναγκάζει να απομακρυνθεί από τα Γιάννενα· η σύγκρουση με τα συντηρητικά περιβάλλοντα των Ιωαννίνων είναι φυσική από τη στιγμή που ο ίδιος υπερασπίζεται και προωθεί μια ριζοσπαστική ιδεολογία: «...έβλεπε στις ριζοσπαστικές

1. *Ήπειρωτικός Αγών*, αρ. φύλλου 2570 (2.8.1935) και αρ. φύλλου 2571 (3.8.1935). Διαβάζουμε επίσης στον *Ήπειρωτικό Αγώνα*, αρ. φύλλου 2567 (30.7.1935): «Το μνημόσυνο του Ιωσήφ Ελιά, του προχθεσινού Σαββάτου, υπήρξε μια ενέργεια του Διοικητικού Συμβουλίου της Ισραηλιτικής Λέσχης, που αληθινά αξίζει να ακουσθή κάθε έπαινος για την πρωτοβουλία αυτή... Το μνημόσυνο ετίμησαν οι κ.κ. Καλούδης και Χρηστοβασίλης, ο παρεπιδημών εις την πόλιν μας καθηγητής του Πανεπιστημίου κ. Β. Βέλλας, οι καθηγηταί κ.κ. Οικονόμου, Βαζάκας, Δημ. Σιωμόπουλος, ο δικηγόρος κ. Π. Φάντης, ο Διευθυντής του «Ήπειρωτικού Αγώνος» και άλλοι...». Πάντως, πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι οι σχέσεις μεταξύ γιαννιώτικης κοινωνίας και εβραϊκής κοινότητας ήταν αγαστές, και χαρακτηριστικά παραπέμπουμε σε μια ανακοίνωση της *Ήπειρου*, έτος 22ο, περίοδος Ι', αρ. φύλλου 37276/1949 (Παρασκευή 6 Μαρτίου 1931): «ΜΙΑ ΧΟΡΟΕΣΠΕΡΙΣ - Ο Σιωνιστικός σύλλογος Ιωαννίνων «Αμελέ Σιών» δίδει αύριον Σάββατον εν τη αιθούση του κ. Ευστρατιάδου, χορευσπερίδα. Έχομεν κάθε λόγον να πιστεύωμεν, ότι η κοινωνία, θα τιμήση αθρόως, δια της παρουσίας της την χοροεσπερίδα ταύτην και διότι η Εβραϊκή κοινότης της πόλεώς μας, αποτελεί ένα των εκλεκτοτέρων μελών της...».

2. *Ελλοπία*, Μηνιαία Ήπειρωτική Επιθεώρησις, Διευθυνταί: Π. Φάντης - Τ. Σιωμόπουλος, έτος Α', τεύχος 11-12, Ιωάννινα (Ιούνιος-Ιούλιος) 1931, 295.

3. *Ήπειρος*, αρ. φύλλου 37784/5225 (30 Ιουλίου 1931).

λύσεις των κοινωνικών προβλημάτων όχι μόνο την οικονομική ευημερία αλλά και την κατάργηση των κοινωνικών, φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων...»¹. Ο ίδιος, αν δεν είναι τουλάχιστον από τους ιδρυτές του *Νέου Αγώνα*, είναι όμως ένας τακτικός συνεργάτης του², και τα ποιήματά του που δημοσιεύονται εκεί, είναι πράγματι πρωτοποριακά. Παραθέτουμε μερικές στροφές:

1. Ο φίλος του Ελιγιά λογοτέχνης Τ[άκης] Σ[ιωμόπουλος], *Ηπειρωτική Ανθολογία*, «Γιωσέφ Ελιγιά», εκδ. Ηπειρωτικής Εστίας, Ιωάννινα (1955), 177, γράφει έτσι: «Πρωορισμένος για λευίτης, αποστάτης αργότερα της στενής εβραϊκής παράδοσης, μαθητής των Γάλλων ρωμαντικών και ιδίως του Ουγκώ και του Λαμαρτίνου, ριζοσπάστης που έβλεπε στις ριζοσπαστικές λύσεις των κοινωνικών, φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων που έπιγαν τον ίδιο τον Εβραίο στην κοινωνία των Γιαννίνων, όσο κι αν η κοινωνία αυτή ποτέ δεν ε γνώρισε φανατική αντιπάθεια προς τους ξένους. Ανατολίτης κάπως στην εμφάνιση και Ελληνοπρεπής στην αντίληψη της ζωής, ήταν λιγώτερο Εβραίος από μερικούς εβραϊζόντες Ρωμηούς... Αφού έχασε τη δουλική θρησκευτική πίστη και γνώρισε την ειλικρίνεια του σύγχρονου ερευνητή, παρέμεινε τελικά ένας συγχρονισμένος Εβραίος που αγχούσε εξ ίσου την Παλαιστίνη και την Ελλάδα...». Αλλά και ο Π. Φάντης, επίσης γνωστός του Ελιγιά, έλεγε στη διάλεξή του, *Ήπειρος* (Κυριακή 30 Αυγούστου 1931): «Αληθινά ο Ελιγιά το 1924 ήταν κομμουνιστής, αλλά ένας ειλικρινής και αγνός ιδεολόγος» και συνεχίζει, υπερχασπιζόμενος την ποίησή του: «Θα βρεθούν αναμφισβήτητα κι' εδώ, όπως βρέθηκαν και για τόσους άλλους, οι οιστρηλατημένοι με την ιδέα της μεταφυσικής και τυφλά προσηλωμένοι σε μια πέραν του Τάφου ζωή που θα θελήσουν ν' αποδοκιμάσουν τα επαναστατικά αυτά τραγούδια του Ελιγιά... Και θα πουν, πως τα τραγούδια, που στρέφονται εναντίον σ' ένα καθιερωμένο συμβατικό καθεστώς, είναι τραγούδια ανήθικα, δε μας λυτρώνουν...». Τέλος, σε διάλογο διαμέσου εφημερίδων σχετικά με τη θέση του Γιωσέφ Ελιγιά ότι «οι ιδεολογικές του πεποιθήσεις δεν τον εξημίωσαν, τουναντίον τον ωφέλησαν στη φιλολογική του δημιουργικότητα», *Ήπειρος*, έτος ΙΕ', περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1960/116 (Παρασκευή 12 Δεκεμβρίου 1924), επιστολογράφος με τα αρχικά Α.Κ. και με τίτλο κειμένου «ΠΑΛΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ», επισημαίνει ότι, «...μωρός θα ήτο εκείνος που θα επέκρινε τον κ. Ιωσήφ γιατί αντλεί τας συγκινήσεις του από την κοινωνική πάλη, γιατί θα ήτο τύφλωσις του αισχίστου είδους ν' αρνηθή κανείς την ύπαρξιν της πάλης και τας τάσεις της εποχής οϊανδήποτε άποψιν κι' αν συµμερίζεται», αν και «...για τον αυριανό θρίαμβο του προλεταριάτου, όσο κι αν υποτεθή ασφαλής και βέβαιος, λίγο ενδιαφέρει την τέχνη». Από μια άλλη πλευρά τώρα, όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, ο Ελιγιά εμφανίζεται τουλάχιστον ανεξίθρησκος, και όπως γράφει ο Π[άνος] Φ[άντης], *Ήπειρος*, αρ. φύλλου 37787/522 (Κυριακή 2 Αυγούστου 1931), στο άρθρο «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΠΕΝΘΗ», «...δεν λάτρευε τον Ιαβέ το Θεό, ο Ελιγιά πίστευε και λάτρευε έναν ξανθό Απόλλωνα... Νέος κι αυτός, βλέποντας ίσως τις αδικίες του αστικού καθεστώτος, ίσως δεμένος ακόμη στα δεσμά του θεού της φυλής του έγινε κοινωνικός επαναστάτης, έξωξε από μέσα του κάθε αξία καλλιτεχνική και θρησκευτική, νόμισε, πως όλα κι' αυτή η τέχνη γεννιούνται και ρυθμίζονται μονάχα από έναν αναισθητικό παράγοντα της ζωής, τον οικονομικό...». Επίσης, σε αυτοβιογραφικό χειρόγραφο του Ελιγιά που έφερε στο φως ο Μιχαήλ Περάνθης, *Δώδεκα Διαλέξεις*, εκδ. Χιωτέλλη, Αθήνα, σ. 198, εξομολογείται σε τρίτο πρόσωπο ο Ελιγιά: «...μες στα υπέροχα και συχνά επαναστατικά κηρύγματα των εβραίων ποιητών έβρισκε μεγάλη ομορφιά και συγκίνηση. Κι' από απόψεως πίστης, ήτανε εντελώς άθεος».

2. Γράφει ο Π. Αποστολίδης, *Όσα θυμάμαι...*, ό.π., σ. 60-61, για τον κύκλο του *Νέου Αγώνα* και το σοσιαλιστικό πυρήνα των Ιωαννίνων: «Συμπαθούντες διανοούμενοι τό-

ΜΙΛΙΤΑΡΙΣΜΟΣ ή ΜΠΟΤΑ¹

*Η μαύρη Πολιτεία βουβή και σαν συλλογισμένη,
Την ευτυχία που διάβηκε λες μάταια να γυρεύει.
Κάποια μορφή, σα φάντασμα, μέσ' στο χακί διαβαίνει,
Κάποι' αστραπή φειδογλυστρά μέσ' στης καρδιάς τα ερέβη.
Και στις πλατείες τις βουβές και στα βουβά καντούνια,
Ντραν ντραν, κροτούνε τα σπιρούνια...*

.....

*Σφίγγει η καρδιά το δάκρυ της και αναγυρνά 'π' τον τρόμο.
Πηχτό σκοτάδι στην ψυχή, κ' η μπότα φοβερίζει
Κάποιος αργάτης βλαστημεί με κρωτωμένον ώμο.
Κ' ενός σκυλιού η βραχνή φωνή σαν κάπου να γανγίζει...
Και στις πλατείες τις βουβές και στα βουβά καντούνια,
Ντραν ντραν, κροτούνε τα σπιρούνια...²*

ΕΡΓΑΤΗΣ

*Γλυκοχαράζει η αυγή, τη γλυκοχαιρετίζεις
και ξεκινάς πικρό αδερφέ για τον τραχύν αγώνα
με ροζιασμένα μπράτσα ωιμέ και πληγιασμένο γόνα,
μέσ' της δουλειάς την κόλαση της ζωής τάνθια μαδίζεις.
Η νειότη πλάι στο γκρεμό σέρνεται της αβύσσου
και ξεκινούν τα γηρατειά στον κάμπο απ' τ' ασφοδέλια,*

τε ήμασταν μετρημένοι στα δάχτυλα, ο ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά, ο πολιτικός μηχανικός Γιώργης Βράσκος, εγώ και μερικοί φοιτητές. Μαζευόμασταν στο ιατρείο μου πότε πότε, μαζί κι ο γερο-Μπάρκης, ο μαραγκός Μεργκούνης, μετρημένος και σοβαρός τεχνίτης, καμιά φορά κι ο Βενέτης, και συζητούσαμε...". Μπορούμε να εικάσουμε ότι αυτός ήταν ο κύκλος που στήριζε τον *Νέο Αγώνα* στο θεωρητικό του υπόβαθρο, αν και βέβαια δεν διαθέτουμε τα ονόματα των συνεργατών και το περιεχόμενο αυτής της εφημερίδας, γιατί προς στιγμή δεν έχουν εντοπιστεί φύλλα της.

1. Σημειώνει ο Όλμος Περάνθης, *Γιωσέφ Ελιγιά - Άσμα Ασμάτων...*, ό.π., σ. 19, ότι ο Γιωσέφ, "Πολλά του κοινωνικά ποιήματα δημοσίεψε στο εξαντλημένο γιαanniώτικο περιοδικό «Ο Αγών», όπως είναι η «Μπότα», οπότε από το στίχο «Πηχτό σκοτάδι στην ψυχή, κ' η μπότα φοβερίζει», ταυτίζουμε τους παραπεμπόμενους εδώ δύο τίτλους.

2. Πέρα από την πιθανότητα δημοσίευσης αυτού του ποιήματος στον *Νέο Αγώνα* (1924), τους στίχους αυτούς τους παραπέμπουμε από το περιοδικό *Πρωτοπόροι*, τόμ. Β', Αθήνα (1931), 293.

κ' ενώ κροτούνε του άρχοντα στην Πολιτεία τα γέλοια,
σκλάβε πονώ τον πόνο σου, βυζαίνω απ' την οργή σου...¹

* * *

Με τη σύλληψη του σοσιαλιστικού πυρήνα στα Γιάννενα, συλλαμβάνεται και ο Γιωσέφ Ελιγιά σαν ένας από τους δημιουργούς και πρωτεργάτες του². Τότε γράφει και το χαρακτηριστικό ποίημα «Πίσω απ' τα κάγκελα»:

.....

Βαρειά βαρειά στη σάρκα μου κροτούν τα σίδερά σου
Σκλαβιά πικρή, σκλαβιά αιματοβυζάστρα
Και λαχταράω για λύτρωμα, για τον πλατύν αγέρα
Μα ωιμέ, τριπλά της φυλακής τα κάστρα.

1. Όπως το ποίημα αυτό παρατίθεται στη Διάλεξη του Π. Φάντη για τον Ελιγιά, βλ. *Ήπειρος* (Τετάρτη 2 Σεπτεμβρίου 1931). Προφανώς εδώ πρόκειται για μέρος αυτού του ποιήματος, ενώ αυτοτελώς δημοσιεύεται από τον Λάμπρο Μάλαμα, *Ελεύθερο Πνεύμα*, δεύτερη εκδοτική περίοδος, χρόνος Ε', τύχος 19 (Γενάρης-Φλεβάρης-Μάρτης 1975), σ. 273, ταυτιζόμενο με μικρές παραλλαγές με το μέρος που δημοσίευσε ο Πάνος Φάντης: έχουμε έτσι στη συνέχεια: *Κι ενώ κροτούν του άρχοντα — τα τρανταχτά του γέλια, — σκλάβος κι εγώ καθώς κι' εσύ — στις αποτιάς το νόμο — λυγούμε υποταχτικά — τον μαδημένο ώμο — μα δουλικά δε γλείφουμε — τ' αφέντη μας το χέρι. — Τι μεζ στα στήθια μας βαθιά — που τι τρυπάει το δάκρυ — σαν ένα ηφαίστειο βουβό — του σκλάβου η περφάνια ζει — που ξέχει να γδικιείται.*

2. Το γεγονός της σύλληψης του Ελιγιά έχει αποσιωπηθεί σχεδόν από όλους όσους έχουν αναφερθεί σε αυτόν, βλ. κατά σειρά διαλέξεις Π. Φάντη και Β. Μπεχορόπουλου, καθώς και από σύγχρονους μελετητές, όπως οι Γ. Ζωγραφάκης και Ό. Περάνθης. Μόνο η Rae Dalven, *Poems by Joseph Eliyia*, ό.π., σ. 123, *The Jews of Ioannina*, ό.π., σ. 170, μας μιλάει για το γεγονός αυτό, και ότι αιτία του υπήρξε άρθρο που έκανε αυστηρή κριτική στο Νομάρχη (Procureur of the Republic). Αλλά ο Β. Μπεχορόπουλος στη διάλεξή του, *Ήπειρωτικός Αγών*, αρ. φύλλου 2575 (8.8.1935), μας μιλάει για επαινετικά σχόλια του Νομάρχη Λάππα για την ομιλία του Γιωσέφ περί μεταβιβλικής ποίησης, σχόλια που έγιναν πριν τη σύλληψή του. Τα γεγονότα που αφορούν τη σύλληψη του Ελιγιά και των πιο δραστήριων μελών του σοσιαλιστικού πυρήνα, περιγράφονται αναλυτικά από το γιατρό και μέλος Π. Αποστολίδη, *Όσα θυμάμαι...*, ό.π., σ. 62-72, και παραπέμπουμε εδώ ένα ενδεικτικό απόσπασμα, σ. 63: *"Μπαίνοντας στο δωμάτιο - κρατητήριο βρίσκω το φίλο μου πολιτικό μηχανικό Γιώργο Βράσκο, το ζαχαροπλάστη Κούση, τον ιδιωτικό υπάλληλο Βασίλη Καρασκόγια και τον τυπογράφο Πέτρο Μπάμπο. Σε λίγο μας φέρνουν το δάσκαλο και ποιητή Γιωσέφ Ελιγιά και αργότερα το χρωματοπώλη Μπάρκη".* Οι συλληφθέντες κρατήθηκαν σχεδόν ένα μήνα, όπως μας πληροφορούν οι τοπικές εφημερίδες: *Η Ήπειρωτική Ηχώ* στις 22.12.24 γράφει, *"Την ήρεμον και νησταλέην ζωήν της πόλεως, ήλθον να διαταράξωσι πως αι διενεργηθείσαι προφές και χθές συλλήψεις των κομμουνιστών της πόλεως μας"* και η *Ήπειρος*, έτος 16ον, περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1973/129 (Κυριακή 18 Ιανουαρίου 1925), *"Κατόπιν αθωωτικού βουλεύματος απελύθησαν προχθές οι συλληφθέντες και κρατούμενοι ενταύθα ως κομμουνιστάι κ. κ. Αποστολίδης ιατρός, Βράσκος μηχανικός, Κίρκας Κούσης, Ιωσήφ Ελιγιά, Πέτρος Μπάμπο, Ν. Μπάρκης"*.

Μαύρε Σατράπη, άγριε φονιά δε με νικάς, ωστόσο,
 Και ταπεινά η ψυχή μου δε λυγίζει
 Δε ζητιανέβω λευτεριά, δε ζητιανέβω χάρι
 Στην πόρτα, ω Κάιν, το κρόμα σου σταλάζει!¹

* * *

Από μια άλλη πλευρά τώρα, εντοπίζουμε την επίσης δραστήρια και επιβλητική μορφή του έμπορου ΣΑΜΠΕΘΑ·Ι· ΚΑΜΠΙΛΗ: 'Ηδη από το 1924, το συναντούμε με την ιδιότητα του «λόγιου», καθώς νεκρολογεί τον «αρχираββίνο» Χαχάμ Εζδρά Ελιέζερ, όπως μας κοινοποιεί η εφημερίδα 'Ηπειρος². Κατά πληροφορίες γνωρίζει την αραμαϊκή γραφή, σπουδάζει το Ταλμούδ, βοηθά το Ραββίνο στις λειτουργίες της Συναγωγής³. Παράλληλα, δεν παραμελεί τα εμπορικά του καθήκοντα, συναλλάσσεται με εμπορικούς οίκους του εξωτερικού (Αγγλία, Ιταλία), και μάλιστα το 1924, ηλικίας μόλις τριαντατεσσάρων χρόνων, αναφέρεται ως (το μόνο εβραϊκό) μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Εμπορικού Συλλόγου Ιωαννίνων⁴, και το 1933, πρόεδρος των Εμπορικών Συλλόγων Επαρχιών⁵. Είναι πράγματι επιτυχημένος έμπορος και συνεργαζόμενος με τον αδελφό του Μπεχώρ και το γαμπρό του Μωυσή Σέμο, διατηρεί μεγάλο κατάστημα υφα-

1. Γ. Ζωγραφάκη, Γιωσέφ Ελιγιά, 'Ασμα Ασμάτων-Ψαλμοί, ό.π., σ. 77. Πιθανολογούμε ότι το παραπάνω ποίημα έχει γραφεί στις φυλακές (Δεκέμβριος 1924 ή Ιανουάριος 1925), καθώς αυτό συνάγεται από το περιεχόμενό του. Ενδεικτικά, και η R. Dalven, ό.π., σ. 23, συνδέει το χρόνο συγγραφής αυτού του ποιήματος με τα γεγονότα του 1924.

2. 'Έτος 16ον, περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1977/123 (Τετάρτη 28 Ιανουαρίου 1925), "ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ ΧΑΧΑΜ ΕΖΡΑ ΕΛΙΕΖΕΡ ... Λόγον επικήδειον εξεφώνησεν ο κ. Καμπιλής".

3. Ο συνομιλητής μας Σ. Ελιασάφ λέγει ότι "ο Σαμπεθάι Καμπιλή ήταν θρησκευτικός από νέος, προχώρησε στο Ταλμούδ και στον Ιώβ, και κάθε Σάββατο κήρυττε τα ιερά κείμενα στη Συναγωγή' εμπορευόμενος με την Ευρώπη, ήρθε σε επαφή με ραββίνους του εξωτερικού". Αλλά και ο Δ. Χατζής, Το τέλος της μικρής μας πόλης, Πλειάς, Αθήνα 1960, σ. 49, γράφει: "Ήταν... ένας άνθρωπος του Θεού. Ήξερε να διαβάζει οβρέικα, μελετούσε στα σοβαρά τη γραφή και πλειότερο το ταλμούτ και βοηθούσε το ραββίνο της Συναγωγής να κρατιέται πιστά η θρησκευτική τάξη που την ήξερε στην εντέλεια. Το Λευιτικόν ήτανε τ' αγαπημένο του βιβλίο και τόξερε απ' όξω και στην ελληνική του μετάφραση".

4. Στην 'Ηπειρο, έτος 15ον, περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1857/23 (13 Απριλίου 1924), σε δημοσίευση που αφορά τον Εμπορικό Σύλλογο Ιωαννίνων «Γεώργιος Σταύρου», παραθέτονται τα ονόματα του Διοικητικού Συμβουλίου που είναι: "Ε. Βέλλης, Σαμ. Καμπελής, Γ. Γκωλέτσης, Γ. Ράδος, Κ. Γκλίναβος, Α. Έξαρχος, Λ. Τριανταφύλλου, Αθ. Αθανασιάδης, Ι. Κραψίτης".

5. Κατ' αναφορά του συνομιλητή μας Σ. Ελιασάφ, που επίσης μας έδωσε την πληροφορία που σημειώσαμε προηγούμενα, ότι δηλαδή ο Καμπιλή ήταν μέλος του Δ.Σ. του Εμπορικού Συλλόγου.

σμάτων χοντρικής στην αγορά των Ιωαννίνων, βιοτεχνία υφασμάτων και ένα μικρότερο εργαστήριο μαντηλιών, απασχολώντας συνολικά περίπου εβδομήντα με ογδόντα άτομα*. Λόγω της οικονομικής του δύναμης, αλλά και του κύρους που πηγάζει από τη μέση μόρφωσή του, ο Καμπιλή επιβάλλεται —δεν γνωρίζουμε βέβαια κάτω από ποιους μηχανισμούς— ως εκείνο το πρόσωπο που ουσιαστικά ρυθμίζει τα της ισραηλιτικής κοινότητας, αν και ποτέ δεν υπήρξε μέλος του συμβουλίου της. Αναφέρεται ότι είναι αυτός που στην ουσία ρυθμίζει τις σχέσεις της Κοινότητας με την εξουσία, τις Αρχές και το Μητροπολίτη, με τον οποίο και διατηρεί στενές σχέσεις (ας σημειωθεί ότι προπολεμικά οι Μητροπολίτες Ιωαννίνων διέθεταν τεράστια κοινωνικοοικονομική και ιδεολογική επιρροή)¹. χαρακτη-

*. Το κατάστημα πώλησης βρισκόταν στην οδό Ανεξαρτησίας (πρώην κατάστημα Ξάνθου), η βιοτεχνία απέναντι από τη Μητρόπολη (ιδιοκτησία Νούσια) και το εργαστήριο μέσα στο Κάστρο.

1. Όσον αφορά τα παραπάνω, δηλαδή τη σχέση προσώπου Καμπιλή με την Κοινότητα και τον «εξωτερικό» της κόσμο, μπορούμε να ομολογήσουμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα πολύ λεπτό σημείο: Κάνουμε την παραδοχή ότι, ήδη από την περίπτωση του Γιώσεφ Ελιγιά το 1924, μέχρι και το 1944, ο Καμπιλή παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στα της Κοινότητας και όχι μόνο με τη μέση μόρφωσή του και με τις εμπορικές του ικανότητες, που έφθαναν μέχρι του σημείου να ρυθμίζουν τιμές στην αγορά (κατ' αναφορά του κ. Κ. Φωτόπουλου, πρώην ανώτερου υπάλληλου των Τ.Τ.Τ., σήμερα 86 ετών), δεν ήταν δυνατόν να μην ξεχωρίσει από τους ομοθρήσκους του εμπόρους ή επιστήμονες. Προς στιγμή, για την προ του 1944 περίοδο, για ανάλυση των παραπάνω, προχθέτουμε κάποιες μαρτυρίες, όπως αυτές προέρχονται από διάφορα πρόσωπα σύγχρονα των γεγονότων. Κατ' αρχή, κατά τη μαρτυρία του συνομιλητή μας Σ. Ελιασάρ, ο Καμπιλή είχε επιρροή στον απλό κόσμο (λόγω της θρησκευτικότητάς του και του οικονομικού του κύρους), όχι όμως και στην «εξουσία» της Κοινότητας, αλλά ούτε και στους ψήφους των μελών της. Κατ' άλλη μαρτυρία, του Κ. Φωτόπουλου (τον οποίο αναφέραμε πιο πάνω), ο Καμπιλή πέραν του ότι διέθετε τέτοια δύναμη ώστε να «κινονίζει την τιμή της Αγοράς», είχε και όλη την εξουσία στο σύνολο της Κοινότητας: ρωτώντας τον πρώτο συνομιλητή μας για τα πολιτικά φρονήματα του Καμπιλή, μας είπε ότι ήταν «βενιζελικός», προσθέτοντας όμως, «κατά συνθήκη»: Θέλοντας να επιβεβαιώσουμε αυτή την πληροφορία από το δεύτερο συνομιλητή μας, πήραμε την απάντηση ότι δεν ήταν τίποτε άλλο παρά, «εβραϊκός». Αλλά και ο Γιάννης Νούσιας, ιδιοκτήτης του ακινήτου της βιοτεχνίας υφασμάτων του Καμπιλή, σε σχετική ερώτησή μας απάντησε με έμφαση ότι ήταν καθαρά «καμπιλικός». Τέλος, την παντοδυναμία του Καμπιλή επισημαίνει και ο Δ. Χατζής, γνώστης προσώπων και γεγονότων της εποχής (είτε ως δημοσιογράφος, είτε ως πρόσωπο που έρχεται σε επαφή με τον Καμπιλή, προσπαθώντας να γράψει, όπως είδαμε στην αρχή του κειμένου μας, για την ιστορία της Κοινότητας), Το τέλος της μικρής μας πόλης, ό.π., σ. 48: «Ο Σαμπεθάλ Καμπιλής δεν είχε καμιά επίσημη ιδιότητα. Δεν ήταν χαχάμης στο συναγώι ούτε σύμβουλος στην Κοινότητα των εβραίων ούτε επίτροπος σε λεφτά ούτε τίποτα», όμως, σ. 52: «Ήτανε μια εξουσία. Το πως αυτός τον έβγαζε τον πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας και το ραββίνο της Συναγωγής αυτός τον διόριζε, δεν ήτανε ίσως σπουδαίο. Μα ο καθένας μπορούσε να ξέρει... πως τους οβρείκους ψήφους αυτός τους κανόνι-

ρίζεται ως πρόσωπο μηχανορραφικό και φυσικά συντηρητικών αρχών, με ρόλο που αποσκοπεί στη συγκράτηση των ομοθρήσκων του στα παραδοσιακά καθιερωμένα, όπως ο ρόλος αυτός θα αποδειχθεί περίτρανα αργότερα (το 1944). Ο Καμπιλή, όπως βέβαια διαφαίνεται και από τη γενικότερη δράση του, είναι πρόσωπο μιας «μέσης» ιδεολογίας, η οποία άλλωστε είναι και αυτή της ισραηλιτικής κοινότητας. Πολλά είναι τα παραδείγματα αυτής της μέσης, συντηρητικής ιδεολογίας, που χαρακτηρίζει την Κοινότητα, και προς αυτό ενδεικτικός είναι και ο επιμνημόσυνος λόγος για τον Ελιγιά από τον Βίκτωρα Μπεχορόπουλο, στην Ισραηλιτική Λέσχη, όπου αποσιωπούνται (εξ ανάγκης;) τα καυτά σημεία πέντε χρόνων δράσης του Ελιγιά στα Γιάννενα, και οι πραγματικοί λόγοι οι οποίοι οδήγησαν τον τελευταίο να απομακρυνθεί από την πόλη. Έτσι, αφού πρώτα αναφερθεί στον Ελιγιά ως εβραϊολόγο, φιλόλογο και ποιητή και καθόλου ως προς την κοινωνική του δράση στα Γιάννενα, καταλήγει: «Ο Γιωσέφ διψά τώρα για νέον ορίζοντα· το στενόχωρο περιβάλλον των Ιωαννίνων και το άχαρι επαγγέλμά του τον πλήττουν. Η εμμονή των ιθυνόντων τότε της Κοινότητάς μας εις την παραγνώρισιν των τόσο πολλών προσόντων με τα οποία ήταν προικισμένος ο Γιωσέφ, τον αποθαρρύνουν. Δεν θέλουν με κανένα τρόπο να αναγνωρίσουν την αξίαν του... Άνθρωποι των γραμμάτων, επιστήμονες, αξιωματικοί είναι η ταχτική παρέα του Ελιγιά. Εκείνος όμως διψούσε κάτι ανώτερο, έναν ανοιχτότερον ορίζοντα, μια καινούργια ζωή. Κι' έτσι αποφασίζει μια μέρα κατά το τέλος του 1924 και εγκαθίσταται μόνιμα, μαζί με τη μάννα του στην Αθήνα...»¹.

* * *

Στο Συμβούλιο της Κοινότητας, καθώς και στο Σιωνιστικό Σύλλογο, κυριαρχούν οι παραδοσιακές, παντοδύναμες μεγαλοαστικές οικογένειες: Ο γιατρός Μωυσής Κοφίνας είναι επανειλημμένα στη δεκαετία του '30 και μέχρι το 1944 πρόεδρος του Συμβουλίου, ο δε Νισίμ Λευής, γιατρός κι αυτός, πρόεδρος του Σιωνιστικού Συλλόγου².

ζε κάθε φορά, σ' όλες τις εκλογές, πόσοι πάνω κάτω θα ψηφίσουν Βενιζέλο, πόσοι τους βασιλικούς. Εκείνοι μάλιστα που ξέραν τα πράματα λέγανε πως αυτός ο Σαμπεθάι Καμπιλής ήταν από τους πολύ λιγοστούς ανθρώπους που ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης μας... του μιλούσε λόγια παστρικά. Και πως κι' ο Σεβασμιώτατος ο Μητροπολίτης μας ήτανε πάλι από τους πολύ λιγοστούς ανθρώπους που ο Σαμπεθάι Καμπιλής δεν τους κρυβότανε. Οι δυο τους ήταν ενωμένοι με το φόβο του ενός θεού...". Παραπέμπουμε συμπληρωματικά και την πληροφορία της R. Dalven, *The Jews of Ioannina*, έ.π., σ. 40, ότι ο Καμπιλή "Διατηρούσε εξαιρετες σχέσεις με το Μητροπολίτη Σπυριδωνα των Ιωαννίνων καθώς και με τις Ελληνικές πολιτικές αρχές".

1. *Ηπειρωτικός Αγών*, αρ. φύλλου 2575 (8.8.35).

2. Μεταφέρουμε διαμέσου των γραφόμενων του Π. Αποστολίδη, *Όσα θυμάμαι...*, έ.π., σ. 70, τη γνώμη του Γιωσέφ Ελιγιά για την ηγεσία της τότε Κοινότητας: "Ένα άλ-

Η Κοινότητα συμμετέχει σαν ισότιμο μέλος στις διάφορες επίσημες γιορτές και εκδηλώσεις της πόλης των Ιωαννίνων με θαυμαστή τυπικότητα¹. Μέσα σε αυτή την πατροπαράδοτη ροή των πραγμάτων, τίποτε δεν έρχεται να διαταράξει το προαιώνιο κατεστημένο ούτε πνευματικά, ούτε ιδεολογικά: Εξαιρούνται κάποιες περιπτώσεις που ξεφεύγουν από τα όρια, όπως αυτή του Λέοντα Μπατίνου, καθηγητή της γαλλικής στην Εμπορική Σχολή και του Μωυσή Μάτσα, διδάσκαλου στην Alliance, ριζοσπαστικά πρόσωπα που ήρθαν σε ρήξη με την εποχή τους και με την Κοινότητα². Δεν έχει λοιπόν άδικο ο Χατζής όταν γράφει στο Τέλος της μικρής

λο δικό του [ποίημα]... άρχιζε: «Φαρισαίοι, σκυφτοί προσευχηθείτε, το βίος είναι καλά σιγουρεμένο...» —Πώς το εμπνεύστηκες αυτό, μωρέ Γιωσέφ; τον ρωτώ. —Από τη Συναγωγή. Βλέπεις εκεί όλους αυτούς τους Μπατήσιδες, τους Καμπελήδες, τους Μαρκάδους και τους άλλους σπεκουλάντες, που ολημερίς κατακλύβουν τον κόσμο στο παζάρι, να κάθονται εδώ σκυφτοί και τάχα συντριμμένοι και με μια πετσέτα στο λαιμό και στο κεφάλι να κουνιούνται μπρος πίσω στο ρυθμό των ύμνων". Σημειώνουμε εδώ, ότι πέρα από τις γνωστές οικογένειες Μπατή και Καμπιλή, οι Μαρκάδοι ήταν παλαιά και εξέχουσα οικογένεια. Επίσης, οι Κοφίνα και Λευή ήταν πλούσιες οικογένειες, έχοντας μάλιστα στην ιδιοκτησία τους γεώμορα χωριά (τσιφλικία) κατά τον προηγούμενο αιώνα, όπως σημειώνει και ο Ι. Λαμπριδής, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, «Ο Τεπελενλής Αλή Πασάς», τόμ. Β', τεύχ. 2ον, Τύποις Βλαστού Βαρβαρρήγου, εν Αθήναις 1887, Ανάτυπο, Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971, σ. 11, σημ. 2: "Το χωριον Ραδοτόβι πρώτος κατείχεν... απόγονός τις δ' αυτού... εξεποίησαν εις τους Ισραηλιτάς Ηλιάν και Ισδράν Κοφίναν" και ό.π., «Κουρεντιακά και Τσαρκοβιστιακά», τεύχ. 3ον, 1888, σ. 75: "...το Μπάρτζη του Δαβιτζόν εφέδη και Αντωνίου Χαρίτωνος,... [γεώργια είναι]", όπου, Δαβιτζόν εφέντης είναι ο Δαυίδ Ματαθία Λευής, πατέρας του Νισίμ και άτομο το οποίο κατόρθωσε να κατέχει υψηλά αξιώματα στο οθωμανικό κράτος.

1. Για παράδειγμα, σε δύο φύλλα της *Ηπείρου*, έτος 15ον, περίοδος Ζ', αρ. φύλλου 1859/25 (18 Απριλίου 1924) και αρ. φύλλου 1879/45 (4 Ιουνίου 1924), προσκαλούνται με την ευκαιρία του «Εορτασμού της εκατονταετηρίδος του θανάτου του Λόρδου Βύρωνος» και για το «...μνημόσυνον υπέρ των εν πολέμοις πεσόντων Ηπειρωτών» αντίστοιχα, «...τα Προεδρεία και Συμβούλια της Ισραηλιτικής και Μουσουλμανικής Κοινότητος Ιωαννίνων,...» και στη δεύτερη περίπτωση, «...το προεδρείον της Ισραηλιτικής Κοινότητος». Γνωστό πάντως είναι από φωτογραφίες της εποχής, ότι στις επίσημες πομπές συμμετέχει και η ισραηλιτική κοινότητα, φέροντας λάβαρα, κοσμημένα με το άστρο του Δαυίδ στην κορυφή τους.

2. Γράφει η R. Dalven, ό.π., σ. 148: "Στις αρχές της δεκατίας του 1930, ο Λέων Μπατίνος, ο οποίος δίδασκε γαλλικά στην Alliance, ίδρυσε το Σύλλογο Αλληλοβοήθειας (Henra Aniyim). Ο Λέων Μπατίνος, μαζί με τον Γιωσέφ Ελιγιά και το δάσκαλο Μωυσή Μάτσα, ήταν ανάμεσα στους πρώτους που κήρυτταν φιλελεύθερες ιδέες στα Γιάννενα. Σκοπός αυτού του συλλόγου ήταν να παρέμβει στη διαδικασία με την οποία η άκρα συντηρητική κοινότητα διένειμε τα συγκεντρωμένα για φτωχούς ποσά. Αυτός ο σύλλογος συνέχισε να λειτουργεί ακόμη και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά

μας πόλης: «Οι πλάκες του Μωυσή κρατούσαν πάντα την παλιά τους γραφή... Όπου κάποτε, πάνε τώρα τριάντα χρόνια, ακούστηκε και στην μικρή πολιτεία η φωνή ενός καινούργιου προφήτη. Δεν υπάρχει, έλεγε αυτός, κανένας άλλος τρόπος για τους οβραίους να γλυτώσουν, να σταματήσει η χαμένη τυράννια τους κι' η ντροπή τους, παρά να τις σπάσουνε μια και καλή τις πλάκες του Μωυσή. Οι φτωχοί με τους φτωχούς κι' οι αρχόντοι με τους αρχόντους, όπως ήτανε κι' όλας αυτοί και πρώτος-πρώτος ο Σαμπεθάι Καμπιλής. Αυτός τους φοβερίζει τους οβραίους πλειότερο απ' όλους τους χριστιανούς. Κι' η σωτηρία που τους τάζει, είναι οι αλυσίδες που τους δένουν»¹. Και ως προς τον κατατρεγμό του Ελιγιά, ο Χατζής αποδίδει την ευθύνη στον Καμπιλή και καταλήγει: «Με σίγουρο χέρι ο Σα-

(1936-1940), όταν όλες εκείνες οι φιλανθρωπικές οργανώσεις που δεν είχαν θρησκευτικό χρωματισμό, αναγκάστηκαν να κλείσουν» (με τη διόρθωση ότι ο Μπατίνος δεν δίδασκε στην Alliance, αλλά στην Εμπορική Σχολή). Και ο συνομιλητής μας Σ. Ελιασάφ επιβεβαιώνει το φιλελευθερισμό αυτών των προσώπων, λέγοντας ότι «ο Μπατίνος ήταν πιο προοδευτικός του Ελιγιά και ο Μάτσας προοδευτικότερος του Μπατίνου και οι δυο πέθαναν φτωχότατοι, σχεδόν από πείνα. Ο μεν πρώτος το 1941 στην Άρτα, μη δεχόμενος δυσμενή μετάθεση στην Κρήτη, και ο δεύτερος το 1936 στα Γιάννενα. Δεν είχαν επαφή με την Κοινότητα κι ούτε σύχναζαν στη Συναγωγή: υπήρξαν από τους λίγους αριστέρους εβραίους, γιατί ο θρησκευτικισμός είχε εδώ απόλυτη απήχηση».

1. Ό.π., σ. 53. Οι «πλάκες του Μωυσή» βέβαια είναι η προσήλωση στα καθιερωμένα, από τα οποία δεν ξεφεύγουν και τα ηγετικά πρόσωπα της Κοινότητας. Στη θέση του Καμπιλή, σε μια προηγούμενη γενιά, μπορούμε να φέρουμε το παράδειγμα του Νταβιτζόν Εφέντη ή Δαβίδ Ματαθία Λευή που, όπως γράφει η R. Dalven, ό.π., σ. 165, υπήρξε «...πιθανά το πιο ιδιόρρυθμο, αντιφατικό και αντιδραστικό μέλος της Εβραϊκής κοινότητας στα Γιάννενα... σαν πρόεδρος του Εβραϊκού Συμβουλίου και μέλος του εμπορικού συλλόγου Ιωαννίνων, έπαιξε ηγετικό ρόλο στην πόλη κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών του Οθωμανικού ζυγού. Παλαιότερα μέλη της Εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων διατηρούν πικρές μνήμες γι αυτόν τον παντοδύναμο, συντηρητικό ηγέτη. «Αντιτάθηκε σθεναρά στο άνοιγμα των σχολείων της Alliance ...», μου είπε ένας ηλικιωμένος Γιαννιώτης με κάποια συγκίνηση. Όταν ρώτησα το συνομιλητή μου γιατί, απάντησε, «Γιατί ο Νταβιτζόν Εφέντης δεν ήθελε να φωτιστούν οι άνθρωποι». Παρ' όλα αυτά, στην ίδια γενιά, πάντοτε βέβαια μέσα στα πλαίσια των καιρών, υπάρχουν και φωτισμένα άτομα, όπως ο δάσκαλος του Ελιγιά, στον οποίο αφιερώνει τη γνωστή διάλεξή του: «Αφιερωμένη στο Σεβαστό και Αγαπητό μου Καθηγητή και συνάδελφο, Κύριον Αβραάμ Δαβίδ που πρώτος με ωδήγησε μέσα στον ποιητικόν ανθώνα της Εβραϊκής». Όπως μας πληροφορεί η R. Dalven, ό.π., σ. 162, ο Αβραάμ Δαβίδ ήταν εξαιρετικά μορφωμένο πρόσωπο, δίδαξε στην Alliance εβραϊκά στην περίοδο 1904-1908, και χαρακτηρίστηκε για τις τολμηρές συμπεριφορές του έναντι των Αρχών, των συμπατριωτών του και έναντι της Κοινότητας. Ένα άλλο εκκεντρικό πρόσωπο, ό.π., σ. 164, υπήρξε ο Δρ. Μωυσής Κοφίνας, του οποίου η παρουσία σημάδεψε την Κοινότητα, αλλά αργότερα έφυγε για το Βόλο, από εκεί στην Αθήνα, όπου εκλέχτηκε μέλος του ελληνικού κοινοβουλίου, έγινε πρόεδρος της σιωνιστικής οργάνωσης Αθηνών και το 1937 οδήγησε μια ομάδα εποικιστών από την Ελλάδα στο Ισραήλ.

μπεθαί Καμπιλής ξερίζωσε τάγριο φυτό. Δεν ήταν και δύσκολο. Ο Γιωσέφ διώχτηκε σε λίγο απ' το σχολειό της «Αλλιάνς...»¹.

Δεν μπορούμε να επαληθεύσουμε τις αναφορές ότι ο Καμπιλή βοήθησε τον Ελιγιά στα πρώτα βήματά του και τη φοίτησή του στην Alliance, και εάν στη συνέχεια ήταν πρωτοβουλία του Καμπιλή ή και της ίδιας της Κοινότητας ή και της τότε Αστυνομίας, η απόλυση του Ελιγιά από τη Σχολή² γεγονός πάντως είναι ότι οι Αρχές της πόλης είχαν κάθε λόγο να περιορίσουν τον Ελιγιά στην ιδεολογική του δράση, αναπόφευκτη δε θα ήταν και η αποδοχή του γεγονότος από τη συντηρητική ισραηλιτική κοινότητα, θέλοντας να κρατήσει τις ισορροπίες της με τον «εξωτερικό κόσμο».

* * *

Η απομάκρυνση ενός συμβολικού προσώπου από τα Γιάννενα, του Γιωσέφ Ελιγιά, συμβολίζει ταυτόχρονα την απόρριψη ενός ιδεολογικού και πνευματικού ανοίγματος από την ισραηλιτική κοινότητα προς τον «έξω κόσμο». Η ολοκληρωτική επικράτηση ενός άλλου, επίσης συμβολικού προσώπου στην εξουσία, του Σαμπεθαί Καμπιλή, σημαίνει την αδιατάρακτη συνέχιση μιας παραδοσιακά απόλυτης τάξης: Αυτής της «οικογενειοκρατίας», της αδιαμφισβήτητης υπακοής σε μια εξουσία που τελικά ρυθμίζεται από

1. Το τέλος της μικρής μας πόλης, ό.π., σ. 59.

2. Στο αυτοβιογραφικό κείμενο του Ελιγιά που παρουσιάζει ο Μ. Περάνθης, Δώδεκα Διαλέξεις, ό.π., σ. 198, διαβάζουμε: "Με το θάνατο του πατέρα του λοιπόν άρχισε η κοινωνική του δράση να εντείνεται. Και να ήθελε να τραβηχτή, δεν μπορούσε ... Πολλές φορές δοκίμασε τη μυζουδιά του... ώσπου ένα πρωί αποκαμωμένος πια απ' το κυνηγητό των αρχών και την κατακραυγή των ιδιών του, και θέλοντας να ξεκουραστή λιγάκι, δήλωσε στη μητέρα του πως έπρεπε να πηγαίνει στην πρωτεύουσα". Η R. Dalven, ό.π., σ. 170: "Τον Ιανουάριο του 1925, η αστυνομία υποστηριζόμενη από τους ηγέτες της Εβραϊκής κοινότητας έπεισε το διευθυντή της Alliance να απομακρύνει τον Ελιγιά από τη διδασκαλική του θέση, την οποία κατείχε για πέντε χρόνια". Ο Δ. Χατζής, ό.π., σ. 56: "Ο Σαμπεθαί Καμπιλής! ... Αυτός τον είχε ξεδιαλέξει μέσχα στα οβρέικα, αυτός τον έμαθε να διαβάζει υβρέικα. Από τότες πούτανε μικρός ακόμα, τον έπαιρνε τα χειμωνιάτικα βράδια στο σπίτι και καθόταν κατάχαμα και διαβάζαν οι δυο τους... στην άκρη της λίμνης και πάλι μιλούσαν για το ταλμούτ... Κρυφά, μυστικά, δεν ήθελε να φανερωθεί σε κανέναν, βοήθησε και τη μάνα του και τον σπούδασε"· αλλά, με τη δράση του Ελιγιά η σύγκρουση γίνεται αναπόφευκτη και, σ. 57, "Τότες ο Σαμπεθαί Καμπιλής είδε πως έπρεπε πια να δώσει ένας τέλος... —Γιωσέφ, είπε ... ο Σαμπεθαί Καμπιλής. Θέλω να φύγεις". Τέλος, και ο συνομιλητής μας Σ. Ελιασάφ, μας λέγει ότι ο Καμπιλής απευθυνόμενος στον Ελιγιά του είπε: «Φύγε, δεν σε κρατάει ο τόπος».

κάποιες πλούσιες, πατροπαράδοτες οικογένειες και η οποία, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Δ. Χατζής, «κρατούσε γύρω της σαν κλώσσα τα κλωσσόπουλα» τα ανοίγματα κατ' αυτό τον τρόπο προς τον «εξωτερικό κόσμο» είναι τυπικά, συντηρητικά, και όχι ουσιαστικά: Όταν ο Σαμπεθάι Καμπιλή ειδοποιείται πάμπολλες φορές για την επικείμενη εκτόπιση¹, κωφεύει μέσα στην αφελή ιδεολογία του, ότι τελικά οι γερμανοί μπορούν να «εξαγοραστούν»². αυτή όμως η άποψη, εμποτίζοντας όλη την Κοινότητα³, δεν δίδει όρια αντίδρασης στον επικείμενο κίνδυνο⁴, και μοιρολατρικά δέχεται το πεπρωμένο...

1. Πάμπολλες βέβαια είναι οι μαρτυρίες ότι υπήρξαν άτομα τα οποία ειδοποίησαν αυτοπροσώπως τον Καμπιλή για επικείμενη εκτόπιση, και τουλάχιστον επίσημα, εκ μέρους του Ε.Α.Μ., αναφέρουμε τους: Ευτ. Πρίντζου, Αν. Τασιούλα, Π. Μπαμπασίκα, Π. Καππά. Ο Γιάννης Νούσιας (σήμερα ογδονταπέντε ετών), ιδιοκτήτης του ακίνητου τρις βιοτεχνίας υφασμάτων του Καμπιλή, μας διαβεβαίωσε ότι ειδοποίησε διαμέσου του Νταβιτζών Κοέν τον Καμπιλή για το επικείμενο (ο ίδιος μάλιστα φυγάδευσε τη Ρόζα Κοέν στην ορεινή περιοχή των Αγνάντων). Επίσης, ο συνομιλητής μας Κ. Φωτόπουλος μας μαρτυρεί ότι ο Π. Μπαμπασίκας, υπάλληλος στην Τράπεζα και μέλος του Ε.Α.Μ., επίσημα κοινοποίησε στον Καμπιλή τα τεκταινόμενα και τον παρότρυνε να φύγουν στο βουνό, όπου η παραπάνω αντιστασιακή οργάνωση θα τους παρείχε κάλυψη, κ.ο.κ.

2. Συμπεραίνοντας η R. Dalven, ό.π., σ. 45, γράφει για το Ολοκλήτωμα: "Αξιολόγησι. Όταν κάποιος σκέφτεται την απώλεια του 91 % του Εβραϊκού πληθυσμού των Ιωαννίνων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η άμεση αιτία αυτής της τραγωδίας ήταν η ακούσια προδοσία ενός επίμονου και ισχυρογνώμονα θρησκευτικού ηγέτη. Ο Καμπιλή πίστεψε ότι εάν οι Γερμανοί εφοδιάζονταν με σιδηρότε ζητούσαν, οι ομόθρησκοί του δεν θα θίγονταν".

3. Γράφει ο Δημ. Ι. Δούμας, *Ιστορική Αναμνήσεις και Αυτοβιογραφία*, εκτύπωση Ευρ. Κ. Θεμελή, Ιωάννινα 1969, δεύτερα έκδοσις, σ. 129-130, ότι όταν κρατήθηκε από τους γερμανούς στη Ζωσιμαία Σχολή: "... με ηρώτησαν περί Εβραίων . . . Εζήτησαν να τους καταγγείλω συγκεκριμένα στοιχεία εις βάρος συμπολιτών Ισραηλιτών (επέκειτο η σύλληψις των ως απεδείχθη). Απήντησα, ότι δεν γνωρίζω τι το συγκεκριμένον εις βάρος ουδενός. Κατόπιν τούτων αφέθην ελεύθερος. Αποφυλακισθείς, εκάλεσα αμέσως εις το γραφείον μου τον Χαϊρή Καμπιλήν, ηγετικόν στέλεχος των Εβραίων, και του εξέφρασα τους φόβους μου δια την τύχην των Ισραηλιτών έπειτα από τας ερωτήσεις των Γερμανών, δια να λάβω την απάντησιν, ότι αυτοί είχαν ανθρώπους εις την Γεσταπό, και ότι ικανοποιούν κάθε αίτημα των Γερμανών, υπό έποψιν παροχής ειδών, ώστε δεν διατρέχουν κίνδυνον, αλλά, και αν πρόκειται να συμβή τοιούτον τι, θα ειδοποιηθούν εγκαίρως, ως είπεν" και κατά σημείωσή μας, προφανώς ο Χαϊρή είναι ο αδελφός του Σαμπεθάι, ο Μπεχώρ Καμπιλής.

4. Χαρακτηριστική είναι εδώ, κατά μαρτυρία του συνομιλητή μας Κ. Φωτόπουλου, η περίπτωση των αδελφών Μπεχορόπουλων, του Βίκτωρα, του γνωστού για τη διάλεξή του περί Γιωσέφ Ελιλιά, και του αδελφού του Μωυσή. Ο πρώτος, όντας ταμιακός υπάλληλος στη Θεσσαλονίκη, φυγαδεύτηκε από το Ε.Α.Μ. στο Βόλο, και κατέληξε στην Αθήνα όπου έμεινε μέχρι την απελευθέρωση. Ο δεύτερος, ζώντας στα Γιάννενα και εργαζόμενος ως υπάλληλος των Τ.Τ.Τ., αν και πείστηκε να καταφύγει στο Ζαγόρι —γνωστών πλέον των γεγονότων της Θεσσαλονίκης— δεν έφυγε, και ακολουθώντας την τρέχουσα ιδεολογία περί «αξαγοράς» των γερμανών, εκτοπίστηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, αλλά, τελικά διασώθηκε.

